

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

М.І. Кузьма-Качур, М.В. Горват

ОСНОВИ КРАЄЗНАВСТВА

Навчальний посібник

Київ
Видавництво Ліра-К
2017

УДК 372.48(07)
ББК 74.266.329я73

Копіювання, сканування, запис на електронні носії і тому подібне будь-якої частини посібника без дозволу видавництва заборонено.

*Рішення Вченої ради Мукачівського державного університету,
(протокол № 3 від 15.09.2016 р.)*

Рецензенти:

Совгіра С.В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри хімії, екології та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Шандор Ф. Ф. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та сервісу Ужгородського національного університету

Лужанська Т.Ю. – кандидат географічних наук, декан факультету туризму та готельно-ресторанного бізнесу Мукачівського державного університету.

Кузьма-Качур М.І., Горват М.В.

ОСНОВИ КРАЄЗНАВСТВА: навч. посібн. /М.І. Кузьма-Качур, М.В. Горват. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. – 256 с.

ISBN 978-617-7507-10-8

У посібнику подано матеріали до опрацювання курсу «Основи краєзнавства», розкрито науково-теоретичні засади краєзнавства, форми, методи та засоби краєзнавчої роботи у початковій школі, що допоможе студентам збагатити когнітивну складову загальної професійної підготовки та застосовувати здобуті знання під час практик й у професійній діяльності. Значна увага надана комплексній краєзнавчій характеристиці Закарпатської області. Зміст та структура посібника дозволяють забезпечити як аудиторні, так і самостійну роботу студентів.

Посібник розрахований для студентів вищих навчальних закладів, викладачів та широке коло зацікавлених читачів.

УДК 372.48(07)
ББК 74.266.329я73

ISBN 978-617-7507-10-8

© М.І. Кузьма-Качур, М.В. Горват, 2017
© Видавництво Ліра-К, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
----------------	---

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРАЄЗНАВСТВА

1.1. Вступ. Історія становлення та розвитку краєзнавства.....	9
--	----------

1.1.1. Вступ. Сутність краєзнавства як науки.....	9
---	---

1.1.2. Хронологія розвитку краєзнавства	12
---	----

1.1.3. Перспективи розвитку краєзнавчого руху в Україні.....	13
--	----

<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи.....</i>	<i>19</i>
--	-----------

1.2. Понятійний аспект краєзнавства.....	21
---	-----------

1.2.1. Предмет і завдання краєзнавства як науки	21
---	----

1.2.2. Функції краєзнавства.....	23
----------------------------------	----

1.2.3. Методи краєзнавчих досліджень.....	24
---	----

1.2.4. Джерела та форми краєзнавства.....	26
---	----

<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи .....</i>	<i>30</i>
---	-----------

1.3. Місце краєзнавства в системі підготовки вчителів початкової школи.....	32
--	-----------

1.3.1. Аналіз освітньо-професійної програми підготовки студентів-бакалаврів напряму «Початкова освіта»	32
---	----

1.3.2. Краєзнавство в змісті предметів професійного циклу.....	33
--	----

<i>Семінарське заняття. Теоретичні основи краєзнавства. Понятійний аспект краєзнавства .....</i>	<i>40</i>
--	-----------

<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи .....</i>	<i>40</i>
---	-----------

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ КРАЄЗНАВСТВА

2.1. Географічне краєзнавство. Історичне краєзнавство.....	41
---	-----------

2.1.1. Об'єкт і предмет географічного краєзнавства	41
--	----

2.1.2. Періодизація географічного краєзнавства	44
--	----

2.1.3. Основні джерела і методи дослідження.....	53
--	----

2.1.4. Завдання географічного краєзнавства на сучасному етапі	58
---	----

2.1.5. Історія краю як об'єкт краєзнавчої діяльності	60
--	----

2.1.6. Джерела історичного краєзнавства та зв'язок з іншими дисциплінами	63
---	----

<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи .....</i>	<i>70</i>
---	-----------

2.2. Біологічне краєзнавство	72
2.2.1. Сутність, об'єкт, предмет і завдання біологічного краєзнавства	72
2.2.2. Актуальність біологічних знань у професійній діяльності вчителя початкової школи	73
2.2.3. Зміст краєзнавчих біологічних досліджень	75
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи</i>	78
2.3. Етнографічне краєзнавство	79
2.3.1. Сутність, об'єкт та завдання етнографічного краєзнавства	79
2.3.2. Джерела етнографічного краєзнавства	81
2.3.3. Етнографічне краєзнавство як засіб збереження народних традицій, промислів та ремесел	84
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи</i>	86
2.4. Літературне і педагогічне краєзнавство	88
2.4.1. Об'єкт, предмет і завдання літературного краєзнавства	88
2.4.2. Етапи розвитку літературного краєзнавства	90
2.4.3. Понятійний аспект педагогічного краєзнавства: предмет, завдання, напрями роботи.....	96
2.4.4. Компоненти педагогічного краєзнавства	98
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи</i>	99
2.5. Господарче краєзнавство. Екологічне краєзнавство	101
2.5.1. Поняттєвий аспект господарчого краєзнавства: сутність, об'єкт, предмет, завдання	101
2.5.2. Зміст характеристики господарства краю	103
2.5.3. Екологія краю як об'єкт краєзнавства.....	103
2.5.4. Складові структури екологічного краєзнавства	106
<i>Семінарське заняття. Напрями краєзнавчих досліджень</i>	107
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи</i>	108

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.

КОМПЛЕКСНА КРАЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЮ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

3.1. Закарпатська область – об'єкт історико-географічних досліджень	110
3.1.1. Фізико-географічна характеристика Закарпатської області: географічне положення, рельєф і геологічна будова, ґрунти, клімат і водойми	110
3.1.2. Історико-географічний нарис Закарпатської області.....	121

3.1.3. Історико-етнографічні дослідження Закарпатської області	129
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи .....</i>	<i>134</i>
3.2. Вивчення рослинного, тваринного світу та населення краю	136
3.2.1. Рослинні формації Закарпатської області	136
3.2.2. Тваринний світ Закарпатської області	140
3.2.3. Населення краю як об'єкт краєзнавства. Закарпатська область – поліетнічний регіон	142
<i>Семінарське заняття. Географічна характеристика Закарпатської області.....</i>	<i>143</i>
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи.....</i>	<i>144</i>
3.3. Теоретико-методичні засади літературного і педагогічного краєзнавства. Фольклорно – мистецтвознавче краєзнавство	146
3.3.1. Культурно-освітні діячі області. Письменники Закарпаття	146
3.3.2. Народні промисли Закарпаття: лозоплетіння, художня вишивка, різьбярство, кераміка, ковальство, кушнірство	159
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи.....</i>	<i>168</i>
3.4. Господарство Закарпатської області. Екологічний стан області	169
3.4.1. Територіально – господарський комплекс Закарпатської області	169
3.4.2. Основні природоохоронні об'єкти Закарпатської області	174
<i>Семінарське заняття. Літературні та просвітницькі діячі Закарпаття. Екологічний стан краю .....</i>	<i>178</i>
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи.....</i>	<i>179</i>
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4.	
ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	
4.1. Краєзнавчий компонент у змісті освітніх галузей початкової школи	181
4.1.1. Місце краєзнавства в системі уроків початкової школи	181
4.1.2. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках	186
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи.....</i>	<i>192</i>

4.2. Форми організації краєзнавчої роботи з молодшими школярами	194
4.2.1. Експерсія як основна форма краєзнавчої роботи з учнями початкових класів	194
4.2.2. Турпоходи, практичні заняття, екологічні стежки як форми краєзнавчої роботи	200
<i>Практичне заняття. Організація одноденного туристичного походу</i>	206
<i>Практичне заняття. Складання одного з видів проектів до теми з природознавства «Рослинництво в рідному краї»</i>	206
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи</i>	207
4.3. Методи і прийоми краєзнавчої роботи в початковій школі	209
4.3.1. Класифікація методів краєзнавчої роботи	209
4.3.2. Фенологічні спостереження	212
<i>Практичне заняття. Фенологічні спостереження в природі</i>	214
<i>Практичне заняття. Складання «Екологічної стежки»</i>	214
<i>Запитання для самоперевірки та завдання для самостійної роботи</i>	216
4.4. Аналіз педагогічного досвіду застосування краєзнавчого матеріалу в різних освітніх галузях школи 1-го ступеня	218
ПІСЛЯМОВА	219
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	221
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	224
ГЛОСАРІЙ	227
ІСТОРИЧНА ДОВІДКА	232
ДОДАТКИ	244